

سخن مدیر مسئول

به حول و قوه الهی و تلاش دست‌اندرکاران سی‌وپنجمین شماره از نشریه «نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران» منتشر می‌شود. این شماره از نشریه مربوط به بهار و تابستان ۱۴۰۲ است و تلاش دست‌اندرکاران مجله در به‌روزرکردن تاریخ انتشار نشریه مثمر ثمر بوده است.

در بستر تحولات اقتصادی و اجتماعی بعد از انقلاب صنعتی مسیر تاریخی تحولات جمعیتی به‌طور فزاینده تغییرات بنیادی پیدا کرده است. اصل بقاء جوامع بر تشکیل خانواده و فرزندآوری بوده است. ادیان و مذاهب و مکاتب اجتماعی و فرهنگی هم‌علی‌الاصول مشوق تشکیل خانواده و فرزندآوری بوده‌اند. میزان رشد جمعیت دنیا تا انقلاب صنعتی بسیار کند (در حد یکی دو رقم اعشار) بوده به‌طوری‌که تا اوایل قرن نوزدهم میلادی تعداد جمعیت دنیا به یک میلیارد نفر هم نرسیده بود. در بستر توسعه اقتصادی و اجتماعی دو قرن اخیر و طی مراحل انتقال جمعیتی (Demographic transition) افزوده شدن بر میلیاردها، هفت بار تکرار شد و در حال حاضر جمعیت جهان به هشت میلیارد نفر رسیده است. علت اصلی چنین افزایش بی‌سابقه و فزاینده تعداد جمعیت دنیا توسعه بهداشت کاهش اساسی و مستمر مرگ‌ومیر به‌ویژه مرگ‌ومیر نوزادان و اطفال در دو قرن اخیر بوده است. کشورهای پیشرفته صنعتی در قرن نوزدهم با رشد تصاعدی (به میزان سالانه بین ۱ تا ۲ درصد) مواجه شدند. این در حالی است که کشورهای در حال توسعه در نیمه دوم قرن بیستم با میزان رشد انفجاری جمعیت (سالانه بین ۲ تا بیش از ۳ درصد) افزایش یافتند. به‌طوری‌که از اوایل دهه ۱۹۶۰ هر ۱۲ سال یکبار، یک میلیارد نفر بر جمعیت دنیا افزوده شد و جمعیت جهان از ۳ میلیارد در سال ۱۹۶۳ به ۸ میلیارد نفر در حال حاضر رسیده است.

اروپا و چند کشور دیگر، از ربع آخر قرن نوزدهم به صورت خودجوش و بدون کمک دولت‌ها به تحدید موالید با هدف تعدیل رشد تصاعدی جمعیت پرداختند، به‌طوری‌که در دهه ۱۹۳۰ عموماً مرحله گذار از باروری طبیعی به باروری کنترل شده را نیز طی کرده بودند و از اواخر دهه ۱۹۴۰ همواره سیاست‌های دولت‌های آن‌ها تشویق ازدواج و فرزندآوری بوده است.

کشورهای در حال توسعه هم بعد از تجربه چند دهه از رشد انفجاری جمعیت، در ربع آخر قرن بیستم به تحدید موالید با هدف تعدیل رشد جمعیت پرداختند. در این دسته از کشورها در

سطح کلان دولت‌ها سیاست‌های تنظیم‌خانواده را برنامه‌ریزی کردند و در سطح خرد هم خانواده‌ها به منظور سلامت مادر و کودک و حفظ دستاوردهای توسعه از تعدیل سطح باروری استقبال کردند. در آمریکای لاتین و قاره آسیا سطح باروری کشورها عموماً از باروری طبیعی به باروری کنترل شده منتقل شده است و این کشورها هم در چند دهه اخیر سیاست‌های تشویق ازدواج و فرزندآوری را در دستور کار قرار داده‌اند (از جمله در کشور خودمان ایران). در قاره آفریقا هم کشورها عموماً در مرحله گذار از باروری طبیعی به باروری کنترل شده هستند و در میانه مسیر انتقال قرار دارند، به همین لحاظ قاره آفریقا در چند دهه اخیر بیشترین میزان رشد سالانه جمعیت (حدود ۲ درصد) را در بین قاره‌های مختلف داشته است.

آنچه در مورد تحولات جمعیتی در دو قرن اخیر گفته شد مشخص می‌کند که از نظر روند تاریخی، اصل بر تشویق ازدواج و فرزندآوری بوده و خواهد بود. فقط در دو قرن اخیر در بستر گذار از باروری طبیعی به باروری کنترل شده، دولت‌ها در سطح کلان و خانواده‌ها در سطح خرد با تقدم و تاخر زمانی در قاره‌های مختلف، تحدید موالید با هدف تعدیل رشد جمعیت را در دستور کار قرار داده‌اند. چنین تجربه‌ای نشان داده است که دوره انتقال از باروری طبیعی به باروری کنترل شده در کشورهای مختلف عموماً بیش از چند دهه طول نکشیده است. لذا می‌توان گفت، که به استثناء این چند دهه (کمتر از نیم قرن)، در طول تاریخ خط‌مشی‌ها و سیاست‌های جمعیتی جوامع همواره مبتنی بر تشویق ازدواج و فرزندآوری بوده و خواهد بود.

در بستر انتقال از باروری طبیعی به باروری کنترل شده مرحله «پنجره جمعیتی» شکل می‌گیرد و در این مرحله برای چند دهه بیش از دو سوم جمعیت در سنین بالقوه فعال قرار می‌گیرند. برای پنجره جمعیتی عبارات دیگری هم چون «فرصت طلائی جمعیتی» و یا «سود جمعیتی» نیز به کار برده‌اند. کشورهای پیشرفته صنعتی و بسیاری از کشورهای در حال توسعه، از طریق توانمندسازی جوانان، جهش توسعه‌ای خود را در فرصت «پنجره جمعیتی» طی کرده‌اند.

مرحله نهایی گذار ساختار سنی جمعیت «سالخوردگی جمعیت» است که در این مرحله بیش از ۱۵ درصد جمعیت در سنین ۶۵ سال به بالا قرار می‌گیرند و «هرم سنی جمعیت»، که شکل مستمر ساختار سنی جمعیت در طول تاریخ بود، تبدیل به «استوانه سنی جمعیت» می‌شود.

برآوردها نشان می‌دهد که حدود سال ۱۴۳۰ هجری شمسی ساختار سنی جمعیت ایران وارد مرحله سالخوردگی خواهد شد. در این مرحله نسبت جمعیت در سه گروه بزرگ سنی ۰ تا ۱۴، ۱۵ تا ۶۴ و ۶۵ ساله به بالا به ترتیب حدود ۲۰ درصد، بیش از ۶۰ درصد و بیش از ۱۵ درصد خواهد بود و هرم سنی تاریخی کشورمان همانند بسیاری از کشورها تبدیل به استوانه سنی خواهد شد. شایان ذکر است که در مرحله سالخوردگی جمعیت، بیش از ۶۰ درصد جمعیت کشور در سنین بالقوه فعال ۱۵ تا ۶۴ سالگی قرار خواهند داشت. هرچند مرحله سالخوردگی هم همانند مراحل قبلی چالش‌های خاص خود را خواهد داشت ولی نباید در مورد آن هراس مبالغه‌آمیز به دل راه داد. در بستر توسعه اقتصادی و اجتماعی دو قرن اخیر قرار گرفتن کشورها در مسیر مراحل انتقال جمعیتی و به دنبال آن طی مراحل انتقال ساختار سنی اجتناب‌ناپذیر بوده و با تقدم و یا تأخر در کشورهای مختلف شکل گرفته یا در حال شکل‌گیری و تکوین است. اساساً در هریک از مراحل انتقال جمعیتی و انتقال ساختار سنی برنامه‌ریزیها و دولتمردان می‌بایست با همکاری صاحب‌نظران و کارشناسان چالش‌ها و اولویت‌های نیازهای جامعه را تشخیص داده و در مورد برآورده کردن آن نیازها، برنامه‌ریزی و اقدامات و تمهیدات لازم را به‌کار گیرند.

در این شماره از نشریه دوازده مقاله درج شده است. سه مقاله جنبه‌های مختلف باروری را مورد مذاقه قرار داده‌اند. در سه مقاله به وضعیت زناشویی و ازدواج و طلاق پرداخته شده است. یک مقاله به ارائه مدل سیستمی در زمینه نیروی کار و اشتغال پرداخته است. یک مقاله حاصل پژوهشی در ارتباط اشتغال زنان با نگرش به ازدواج و فرزندآوری است. مقاله‌ای دیگر مشارکت در ارتباط با پاره‌ای از متغیرهای جمعیتی را مورد مطالعه قرار داده است. یک مقاله هم تأثیر خشونت علیه زنان بر تعداد ایده آل فرزند را مورد پژوهش قرار داده است. بالاخره دو مقاله جنبه‌هایی از مهاجرت را مورد مذاقه قرار داده‌اند. فرصت را مغتنم شمرده و از همکاری‌های علمی و زحمات ارزشمند ارائه‌دهندگان مقالات، هیأت تحریریه، داوران مقالات، ویراستاران، مسئولین اجرا و چاپ و انتشار مجله تقدیر و تشکر می‌نماید.

محمد میرزایی

مدیر مسئول